REGÂNDIREA CONCEPTULUI DE VULNERABILITATE: UNELE CONTRIBUȚII BIOETICE

Ludmila RUBANOVICI, dr. în filos., conf. univ. USMF „Nicolae Testemițanu”
ludmila.rubanovici@usmf.md

RETHINKING THE CONCEPT OF VULNERABILITY: SOME BIOETHICAL CONTRIBUTIONS

The issues is concerning to the inerrancy of conflicts in the changes that occur in contemporary society. However, social conflicts and changes influence each other and depending on the availability and openness of social institutions, the transformations towards which society tries to capitalize on them are carried out. Thus, knowing the state of society through the metamorphoses that take place in the evolution of conflicts is more than welcome. In this context, theoretical landmarks are identified and conceptualized, starting with the review through the reference concepts. We discuss not only the evolution of concepts: social conflict or society, but also that of the knowledge-based society. All the more so since the latter as a component of the Information Age also contributes to the crossing of borders and produces imbalance in the relationship between the internal and external factors.

Key-words: social philosophy, society, conflict, metamorphossis, changes

Subiectul de vulnerabilitate umană este o temă de discuție și de cercetare în diferite domenii de activitate: filosofie, sociologie, antropologie, educație, sănătate, ecologie, informatică etc. În sensul propriu, vulnerabilitatea funcționează ca un semn de avertizare că unii oameni au nevoie de o atenție specială, aceștia fiind lipsiți de ajutor, de sprijin, de apărare. În mod firesc, persoanele nevulnerabile pot decide singure, își pot identifica interesele, prioritățile, pericolele și se pot proteja, sunt competenți, responsabili, complianți, pot deduce o judecată particulară din alta generală, un fapt din altul etc. Careva provocări pentru bioetică includ: explicarea de ce vulnerabilitatea generează datorii morale și clarificarea naturii acestora; elucidarea conexiunilor sale cu conceptele etice; abordarea pericolului de a folosi discursuri de vulnerabilitate și protecție pentru a justifica paternalismul, sau respectul autonomiei persoanei și constrângerea nejustificată a indivizilor

și a grupurilor identificate ca fiind vulnerabile. Însăși stabilirea criteriilor de vulnerabilitate în bioetcă reprezintă unele subiecte controverse.

Manifestarea afectivă specific umană față de vulnerabilitate crește odată cu acțiunea diverșilor factori în procesul de dezvoltare și de integrare internațională. Ne simțim vulnerabili și neputincioși în timp ce războaiele, dezastrele și schimbările climatice fac existența și sănătatea omului din ce în ce mai precară. Toate aceste pericole au un impact semnificativ asupra traiectoriei de dezvoltare locală, regională și globală, afectând în mod disproporționat grupele de populație sărace și cu venituri mici. Autorii Catriona MACKENZIE – profesor de filosofie și director al Centrului de Cercetare pentru Agenție, Valori și Etică la Universitatea Macquarie, Sydney, Wendy ROGERS - profesor de etică clinică la Departamentul de Filosofie și Școala Australiană de Medicină Avansată de la Universitatea Macquarie și Susan DODDS - decan al Facultății de Arte și profesor de filosofie la Universitatea din Tasmania afirmă în lucrarea *VULNERABILITY. NEW ESSAYS IN ETHICS AND FEMINIST PHILOSOPHY* că „Viața umană este condiționată de vulnerabilitate. În virtutea întrupării noastre, ființele umane au nevoi corporale și materiale; sunt expuși la boli fizice, răni, dizabilități și deces; și depind de grija celorlalți pentru perioade îndelungate în timpul vieții noastre. Ca ființe sociale și afective, suntem vulnerabili din punct de vedere emoțional și psihologic față de ceilalți în nenumărate moduri: la pierdere și durere; neglijarea, abuzul și lipsa de îngrijire; la respingere, ostracism și umilire. Ca ființe sociopolitice, suntem vulnerabili la exploatare, manipulare, oprimare, violență politică și abuzuri ale drepturilor. Și suntem vulnerabili la mediul natural și la impactul asupra mediului al acțiunilor și tehnologiilor proprii, individuale și colective” [1, p. 14].

Actualmente omenirea necesită întărirea rezilienței la șocurile și stresul situației tensionate în plan politic, economic, inclusiv pandemia de COVID-19 aflată în curs de desfășurare, răspândirea altor maladiilor pestilențiale. Concomitent studiile clinice medicamentoase, non-medicamentoase sau cu scop terapeutic, precum și aplicarea biotehnologiilor în diverse domenii (agricultură, industria alimentară, farmaceutică, producție industrială, mediu (depoluare), medicină, medicina-veterinară crește exponențial exploatarea populațiilor vulnerabile care nu au acces la asistență medicală și contribuie la predispunerea acestora la discriminare. În multe cazuri, referirea la

vulnerabilitate este predispusă să evidențieze fragilitatea umană, întruchiparea pe care o experimentează ființele ca organisme biologice, dependența intrinsecă de ceilalți și de corpurile fizice care marchează într-un fel sau altul existența umană. Alteori, vulnerabilitatea este considerată o problemă morală specifică atunci când se referă la îndatorirea față de cei mai neajutorați. Aceste abordări identifică modul în care o concretizare bine dezvoltată a vulnerabilității ar putea contribui la bioetică și la o etică a vulnerabilității în general.

Studiul sistematic al dimensiunilor morale, inclusiv viziunea, deciziile, conduita, morala, direcțiile științelor vieții și sănătății, se realizează de către bioetică prin prisma teoriilor etice, cadrului metodologic pentru identificarea și rezolvarea problemelor morale format din principii, reguli, norme, dar și drepturi, virtuți, prin studiul cazuistic și interdisciplinar. Conceptul de vulnerabilitate, discutat și abordat de către bioetică, atenționează de a orienta și a concentra activitatea fiecărei persoane pentru grija și datoria de a menține sănătatea corpului și a sufletului ca un tot întreg.

În civilizația contemporană vulnerabilitatea este antitetică cu accentul pus de către individualism și raționalitate. Cu toate acestea, doar recunoscând profunzimea și amploarea vulnerabilității fiecărei ființe se poate afirma umanitatea. Exemplele de diferite sensuri ale termenului de *vulnerabilitate* arată că acesta este adesea aplicat într-un sens mai larg decât interpretările tradiționale medicale și militare. Deși noțiunea de vulnerabilitate este adesea folosită în diferite discursuri, ea are nevoie de clarificări suplimentare în bioetcă.

În studiul vulnerabilității se cunosc două perspective ce pot fi folosite pentru a edifica conținutul noțiunii: (i) perspectiva *filosofică* care privește vulnerabilitatea ca o caracteristică a speciei umane și (ii) cea *politică* care o consideră produsul unor condiții specifice. Ambele perspective iau în considerare cele trei componente funcționale ale vulnerabilității:

1. *Vulnerabilitatea este caracteristică indivizilor, grupurilor, comunităților și țărilor.* Cu toate acestea, indivizii, grupurile sau categoriile de indivizi sunt diferite. Identificarea populațiilor vulnerabile nu implică faptul că fiecare individ din această populație este în mod necesar vulnerabil, sau are aceeași vulnerabilitate tot

timpul. Distincția dintre categorie și individ este importantă deoarece se bazează pe două caracteristici ale noțiunii de vulnerabilitate în sine: este un concept 1) gradual și 2) relațional. Exemplul persoanelor fără adăpost indică faptul că vulnerabilitatea depinde de circumstanțe; nu este o stare statica și permanentă. Vulnerabilitatea este asociată și cu amenințările și riscurile cu care se confruntă, iar în acest fel noțiunea este relațională. Prin urmare, este necesar să se identifice ce anume creează sau produce vulnerabilitate pentru indivizi, grupuri, societăți. Chiar dacă vulnerabilitatea se manifestă în primul rând la persoanele individuale, nu este o trăsătură exclusiv individuală.

2. Se pot distinge *diferite tipuri de vulnerabilitate: fizice, psihologice, sociale, economice și de mediu.* Concentrarea pe o perspectivă medicală sau militară este adesea insuficientă pentru a înțelege vulnerabilitățile. Bătrânii pot fi adesea expuși unui risc mai mare de a suferi daune rezultate din deteriorarea circumstanțelor socio-economice decât din deteriorarea sănătății, chiar dacă sunt mai vulnerabili din punct de vedere medical decât persoanele mai tinere. Amenințările care pot răni oamenii sunt, prin urmare, eterogene și vor necesita metode diferite de analiză și examinare, precum și strategii și politici diferite pentru a reduce sau atenua posibilele daune. După cum arată exemplele, vulnerabilitatea nu implică doar expunerea la posibile daune, ci se referă și la lipsa mecanismelor de adaptare și de siguranță pentru a preveni sau a minimiza daunele.
3. *Condițiile interne și externe* explică de ce oamenii sunt vulnerabili. Exemple de cauze interne: financiare, resurse umane, achiziții publice, regulamente și norme interne, prevederi care excedă cadrul legal sau intră în contradicție cu acesta, baze de date neactualizate. Condițiile externe fac categoriile de persoane mai vulnerabile decât altele, unele dintre se referă la: politice, economice, socio-culturale, tehnologice, juridice, de mediu. Neil ADGER, cercetător în domeniul schimbărilor climatice din Regatul Unit, definește vulnerabilitatea drept „starea de susceptibilitate la

vătămări din cauza expunerii la stres asociate cu schimbările de mediu și sociale și din absența capacității de adaptare" [2].

Actualmente în domeniul eticii biomedicale mai frecvent se folosește definiția funcțională a vulnerabilității. Ghidurile de etică în cercetare biomedicală identifică nevoia de protecție a participanților vulnerabili; principiile bioeticii clinice se referă la vulnerabilitatea asociată cu pierderea sănătății, cu bolnavi, cu stări patologice. În sănătatea publică vulnerabilitatea este din ce în ce mai preocupată de inechitățile în materie de sănătate cu care se confruntă populațiile în caz de prevenire a bolilor, prelungirea vieții și îmbunătățirea calității vieții prin eforturi organizate și informare corectă a societății, organizațiilor, comunităților și oamenilor. Reieșind din cele expuse mai sus, putem deduce că există două concepții despre vulnerabilitate: a) prima este vulnerabilitatea inerentă și inevitabilă care face parte din condiția umană, ceea ce am putea numi *vulnerabilitate universală,* fiind aplicabilă universal, ființele umane sunt prin natura lor vulnerabile în fața amenințărilor pentru sănătate, a capacităților scăzute și a circumstanțelor în schimbare de-a lungul timpului. A doua este *vulnerabilitatea de conjunctură,* asociată cu factori contextuali, ceea ce înseamnă o precaritate crescută sau un risc mai mare de vătămare pentru anumite persoane. Există o recunoaștere pe scară largă a faptului că îndatoririle suplimentare de protecție sunt datorate celor deosebit de vulnerabili. Acest lucru a condus la un impas teoretic, deoarece aceste două clase de vulnerabilitate nu sunt bine distinse nici în literatura bioetică, nici în literatura filosofică. La rândul său, lipsa unei astfel de clarități face dificilă identificarea persoanelor vulnerabile și răspunsul la nevoile lor în moduri apărabile din punct de vedere moral. Pentru a depăși acest impas, este nevoie de o etică a vulnerabilității care să răspundă la întrebările timpului trăit și de a încerca să explice exact ce anume trebuie de identificat atunci când determinăm o persoană sau un grup vulnerabil. În anumite circumstanțe, bioetica a fost puternic influențată de etica cercetării clinice. Acest lucru a condus la concentrarea asupra anumitor concepte cheie, în special respectul pentru autonomie și consimțământul informat, și modul în care acestea pot fi protejate în limitele consultării sau procesului de revizuire a eticii cercetării. Aceasta este o sarcină importantă, deoarece nu există nicio îndoială că, în absența unor astfel de protecții, persoanele vulnerabile sunt vătămate în diferite moduri.

Doris SCHROEDER, profesor de filosofie morală și director la Centrul de etică profesională din Preston, Marea Britanie și Eugenijus GEFENAS, profesor și director al Centrului de Etică, Drept și Istorie a Sănătății de la Facultatea de Medicină a Universității din Vilnius au propus următoarea definiție: „A fi vulnerabil înseamnă a te confrunta cu o probabilitate semnificativă de a suferi un prejudiciu identificabil în timp ce lipsește substanțial capacitatea și/sau mijloacele de a te proteja" [3]. Definiția se aplică în primul rând ființelor umane care sunt slabe și nu se pot proteja. Ceea ce nu este inclus în mod explicit în această definiție este componenta sensibilității. Acest lucru este remarcabil, deoarece autorii în publicația lor discută despre fragilitatea condiției umane (pentru că aceasta este ceea ce ne expune la posibilitatea de a suferi). De asemenea, este greu de imaginat cum am suferi un rău dacă sensibilitatea ar lipsi.

Utilizarea și explicarea termenului de vulnerabilitate descriptiv sau tehnic. În această conjunctură termenul nu este un atribut neutru al unei anumite persoane sau al unui grup de persoane și s-ar putea face folosind cuvinte precum „expus" sau „supus" pentru a indica faptul că o persoană este amenințată sau poate fi rănită. În contextul bioetici nu este suficient această înțelegere deoarece acest concept are o conotație morală. În discursul bioeticii, al eticii aplicate, vulnerabilitatea necesită implicații normative. Acest lucru este exprimat în ediția a *Oxford English Dictionary*, care în iunie 2012 a inclus un proiect de completare în legătură cu vulnerabilitatea. Se adaugă un nou sens la descrierile anterioare ale intrării cuvântului *vulnerabil*: „Desemnarea unei persoane care are nevoie de îngrijire specială, sprijin sau protecție (în special furnizată ca serviciu social) din cauza vârstei, dizabilității, riscului de abuz sau neglijență; etc." [4]. Prin urmare, vulnerabilitatea evocă un răspuns; încurajează alte persoane să ofere asistență; nu putem lăsa persoanele vulnerabile în voia sorții. Dacă se poate de prevenit în mod rezonabil și fiabil ca aceste grupuri să nu fie rănite, este de datoria celor invulnerabili să ia măsuri de protecție, ajutor, suport etc. Abilitatea omului de a acționa pentru beneficiul cuiva, fără a dăuna, de a trata pe oricine echitabil, respectându-se demnitatea, autonomia, inclusiv vulnerabilitatea persoanei reprezintă ipoteza generală în bioetică (atât în sensul larg cât și în sensul îngust al disciplinei).

Teoria filosofică și/sau științifică asupra moralei manifestă interes față de ansamblul sistemelor conceptuale prin care se explică structura, temeiul și

rigorile celor trăite, astfel reflectând și argumentând vulnerabilitatea precum o parte a vieții umane. În multe cazuri, referirea la vulnerabilitate este menită să evidențieze fragilitatea umană, întruchiparea pe care o experimentăm zilnic ca organisme biologice, psihologice și sociale prin dependența intrinsecă de ceilalți și de corpurile noastre care marchează existența umană. În plus, una dintre cele mai relevante contribuții este analiza profundă pe care HENK TEN Have (Henk A. M. J. ten Have), profesor emerit la Centrul de etică în asistență medicală de la Universitatea Duquesne din Pittsburgh, S.U.A., oferă pentru a înțelege modul în care acest concept a fost înțeles în bioetică, prin diferite concepții și abordări filosofice ale vulnerabilității [5].

Autoare contemporană, Brené BROWN, doctor în asistență socială, profesor cercetător la Graduate College of Social Work de la Universitatea din Houston, care a studiat conceptul în diferitele sale accepțiuni, definește vulnerabilitatea și susține acceptarea sa în ambele ipostaze – atât a celor pozitive, cât și a celor negative: „Cine crede că vulnerabilitatea este o slăbiciune, de fapt, crede că a avea emoții este o slăbiciune. A pune stavilă vieții noastre emoționale, de teamă că vom plăti un preț prea scump, înseamnă să ne îndepărtăm de singurul lucru care dă valoare și sens vieții. Oamenii resping vulnerabilitatea, fiindcă o asociază cu stări negative precum frica, rușinea, suferința, tristețea și dezamăgirea — emoții despre care nu vrem să discutăm, nici măcar atunci când ne afectează profund modul în care trăim, iubim, muncim sau conducem o firmă. Ceea ce puțini dintre noi reușesc să înțeleagă, un lucru pe care eu însămi l-am înțeles după zece ani de cercetare, este că vulnerabilitatea e, totodată, sălașul emoțiilor și al experiențelor la care râvnim. Vulnerabilitatea este locul unde se nasc iubirea, sentimentul de apartenență, bucuria, curajul, empatia și creativitatea. Este sursa speranței, a empatiei, responsabilității și autenticității. Dacă vrem să ne înțelegem rostul existenței mai bine, să trăim mai profund, la nivel spiritual, singura cale prin care putem face lucrul acesta e să ne asumăm propria vulnerabilitate. Știu că aceste lucruri sunt greu de crezut, mai ales dacă ți-ai petrecut o întreagă viață, gândindu-te că vulnerabilitatea și slăbiciunea înseamnă același lucru, dar e adevărat. Pentru mine, vulnerabilitatea înseamnă incertitudine, risc și expunere emoțională” [6, p. 45].

În ultimii ani bioeticieni europeni precum Jacob Dahl RENDTORFF și Peter KEMP [7] au fost interesați de explorarea acestui concept și au formula

principiul vulnerabilității. Conform acestuia este moral să avem o grijă specială față de cei vulnerabili (ființe umane, animale), adică de cei a căror autonomie, demnitate sau integritate este posibil să fie amenințate prin distrugere sau limitare. Principiul se extinde asupra oricărui sistem viu (plante, animale, ecosisteme) în sensul protejării integrității fizice și psihice și a capacității lor de perpetuare. Acest principiu devine, în contextul prezentului cod, acela de protecție a viului format din sisteme vulnerabile și compensează cazurile cu autonomie limitată.

Altă contribuție în bioetică a fost realizată de Florencia LUNA (2006, 2008, 2009, 2013) [8], care examinează explicație pozitivă a vulnerabilității, dezvoltă un mod dinamic de înțelegere a structurii conceptului de vulnerabilitate bazat pe ideea de „straturi de vulnerabilitate"; studiază mai multe cazuri care implică femei, deoarece acestea sunt uneori etichetate drept populație vulnerabilă și alteori nu. La fel autoarea se referiră la vulnerabilitate ca un concept cheie pentru etica cercetării și etica sănătății publice, dar și la unele strategii ce conturează forța normativă a „straturilor dăunătoare de vulnerabilitate". Oferă îndrumări concrete la sfera și activitatea practică.

Savantul autohton Teodor N. Țîrdea (26.08.1937-22.02.2023) a interpretat în studiile sale filosofice referitoare la vulnerabilitate prin lumina valorilor și normelor moralității tradiționale, prin capacitatea lui Homo-Sapiens de a stabili structura și mersul vieții în direcția dezvoltării durabile, inclusiv responsabilitatea față de sistemul natural (al plantelor și animalelor): „Principiul metodologic al vulnerabilității ne vorbește despre faptul că cea din urmă trebuie interpretată în două sensuri. În primul rând, vulnerabilitatea se manifestă drept caracteristică a oricărei ființe vii, a fiecărei vieți aparte, care posedă astfel de trăsături, cum ar fi fragilitatea și moartea. În al doilea rând, corect se vorbește despre vulnerabilitatea grupelor de oameni aparte, cum ar fi, de exemplu, copiii, săracii, bolnavii, bătrânii, invalizii etc." [9, p. 55]. În acest consens vulnerabilitatea continuă să fie promovată și de către membrii Catedrei de filosofie și bioetică în sensul larg al bioeticii [10, 11, 12, 13].

O altă perspectivă consideră vulnerabilitatea produsul unor condiții specifice de acomodare, de relaționare cu alți indivizi, exprimat printr-o putere, determinare sau desfășurare a activității cauzale reciproce – este vorba de perspectiva politico-socială a vulnerabilității. A fi vulnerabil este

rezultatul unei game de condiții sociale, politice, economice, culturale și, prin urmare, dincolo de puterea și controlul indivizilor. Interconexiunea globală a dus la o lume care este mai vulnerabilă la diverse amenințări cu caracter imprevizibil. Interdependența de existența contemporană globală proiectează și întărește ideea că trăim într-un mediu care este din ce în ce mai îndepărtat de controlul nostru.

Vulnerabilitatea și autonomia sunt gândite în termeni de opoziție – vulnerabilitatea ca o lipsă de autonomie, independența și libertatea ca modalitate de a evita vulnerabilitatea. Această dilemă este o provocare evidentă pentru domeniul bioeticii fiindcă domeniul bioeticii a devenit unul imperios în soluționarea problemelor morale, sau de stabilire a metodelor prin care să se poată evalua alegerile morale ale personalului din domeniul medical, dar și a deciziilor ce vizează acțiunile oricui asupra vieții. Bioetica caută să nu asocieze vulnerabilitatea doar cu o autonomie diminuată sau cu o luare a deciziilor individuale afectate, ci să execute un mixaj al autonomiei cu demnitatea, integritatea, solidaritatea, responsabilitatea etc. Conceptul de autonomie este definit în *Stanford Encyclopedia of Philosophy* drept capacitate a individului de a-și trăi viața în acord cu propria rațiune și propriile motivații, în baza propriilor decizii libere, nemanipulate sau distorsionate de forțe exterioare. Persoana autonomă este, în viziunea kantiană, modelul persoanei morale. Autonomia etică constă în autoimpunerea legii morale, care trebuie să poată avea valoare universală. Imperativul categoric kantian propune autonomia ca valoare etică fundamentală, fiind înțeleasă ca virtutea de a acționa în consecvență cu legea universală. John Stuart MILL considera că autonomia este corelată cu exercițiul alegerii și implicării rațiunii în procesul de alegere; el corelează autonomia cu individualitatea și originalitatea. Autonomia milliană poate fi corelată cu autopercepția stării de bine [14].

Multitudinea de viziuni și abordări denotă faptul că vulnerabilitatea este inerentă și împărtășită de toate ființele vii. În acest sens, vulnerabilitatea nu este „lipsă”, dar este *condiția primară a existenței,* iar aceste caracteristici, evenimente cheie și situațiile care alcătuiesc elementele esențiale ale existenței omului, precum nașterea, creșterea, afectivitatea, aspirația, contradicția și mortalitatea sunt subiete de studiu al bioeticii. Concepția vulnerabilității are la bază două sensuri diferite ale termenului de referință în

bioetică: i) sensul larg al vulnerabilității – oricine sau orice este oarecum vulnerabil și ii) sensul îngust – se concentrează asupra celor care au un grad ridicat de vulnerabilitate. Vulnerabilitatea în sens larg joacă un rol important în asumarea îndatoririlor față de sine, deoarece capacitățile raționale umane sunt vulnerabile la vătămări temporare sau permanente prin astfel de iresponsabilitate. Vulnerabilitatea în sens restrâns joacă, de asemenea, un rol important în stabilirea cerințelor pentru îndeplinirea sarcinilor. Acest lucru duce la îndeplinirea datoriei pe care o avem față de persoane de a nu le folosi ca simple mijloace, ceea ce poate fi mai oneroasă atunci când avem de-a face cu cei extrem de vulnerabili.

Referințe bibliografice:

1. MACKENZIE, C., ROGERS, W., DODDS, S. *Vulnerability: New Essays in Ethics and Feminist Philosophy*. USA: OUP, 2014, 336 p. ISBN 978-0-19-931664-9.
2. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/55539781/2_VulnerabilityAdger-libre.pdf?1516004521=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DVulnerabilityAdger.pdf&Expires=1673441299&Signature=FeGiYfZHNCzqaVQILPqp~GMlx4iJKRKq7FvolsLzgS59oDg83ZCgDncJ~QVka4DCzUc5KoyAWkP~kyR~K44Owtgwp56QqxWQV79hFccw7rsO45hSQM2bkkesSjPdznDR0NJTpfc2w9Ch-RcJbKgvKYjroAo0PgzK~SDp7xtYnI92ZOVaamXk2xPOW43M4H7s1e~uQBGH1axyHR8lYb9OD4n6SBXKh3v-InxJZS5XhHisvfxIcDnWSDb2V6D2arA4WKpTC8BJjjRI-4YPlOLSpBHM2WCSyqQG2G5eun-~tvZZAJrsWAuz1OgIoyPOmUbD2fOKJzNfQe-RXogWvkVtow__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA, accesat 28,12.2022.
3. SCHROEDER, D. GEFENAS, E. *Vulnerability: too vague and too broad?* Camb Q Healthc Ethics. 2009 Apr;18(2):113-21. doi: 10.1017/S0963180109090203. PMID: 19250564.
4. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/vulnerability, accesat 28.12.2022.
5. TEN HAVE, H. *Vulnerability. Challenging bioethics.* Routledge, London and New York, 264 pages, 2016. ISBN 978-1-138-65266-8 (hbk). ISBN 978-1-138-65267-5 (pbk). ISBN 978-1-315-62406-8 (ebk).

6. BROWN, B. *Curajul de a fi vulnerabil schimbă felul în care trăiești, iubești, educi și conduci*. București: Ed. Curtea Veche, 2013. ISBN: 978-606-588-864-7.
7. REINDTORFF, I. D., KEMP, P. (Editors) *Basic ethical principles in european bioethics and biolaw*. https://www.bioethicsupdate.com/previous/BIOUP%20Vol%201%20(2015)/BIOUP2015_v1_n2_113-129.pdf
8. LUNA, F. *Bioethics and Vulnerability.* Ed.: Rodopi B.V., Amsterdam - New York, NY, 180 p. 2006. ISBN: 978-90- 420-2073-3.
9. ȚÎRDEA, Teodor N. *Bioetică. Curs de bază: Manual.* Chișinău: CEP „Medicina" , 2017. – 331 p.
10. RUBANOVICI, L. *Principiile bioeticii – revirimente în medicina contemporană*. Seminarul științific internațional (program de participare trilaterală: Chișinău – București – Cluj-Napoca) BIOETICA: TEORII, INSTRUMENTE, UTILITATE, pp. 45-60.
11. EŞANU, A. *Paradigma bioeticii globale în context european*. Seminarul științific internațional (program de participare trilaterală: Chișinău – București – Cluj-Napoca, pp. 72-89.
12. BANARI, I., FEDERIUC, V., ȘARGU, E. Conceptul de vulnerabilitate în activitatea medicală. Sinteze bioetice. În: Sănătate Publică, Economie și Management în Medicină. 5(87), 2020, pp. 13-18. ISSN 1729-8687 /ISSNe 2587-3873.
13. COJOCARU, V., OJOVANU, V., BANARI, I. Basic aspects of manifestation of vulnerability in penitentiary medicine. In: Сахаровские чтения 2020 года: экологические проблемы XXI века. Материалы 20-й международной научной конференции, 21-22 мая 2020 г., г. Минск, Респ. Беларусь. В 2-х частяхю Часть 1. Под общ. ред. С.А. Маскевича, М.Г. Герменчук. Минск: ИВЦ Минфин, 2020, с. 68- 71. https://doi.org/10.46646/SAKH-2020-1-68-71.
14. https://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/